

„Új élet felé“ Laták novelláskötetéről

Laták István most megjelent, legújabb kötetével foglalkozva (Új élet felé, elbeszélések) elkerülhetetlen, hogy Laták teljes írói oeuvre-jével ne foglalkozzunk, teljes megértéséhez mondanivalóinknak. Nyolcadik könyve ez Latáknak, ebből négy verseskötet volt, négy pedig — a mostanival együtt — prózai írás. Húsz esztendő távlata fekszik az első és az utolsó kötet megjelenése között, ez a két évtized egy küzdő harcos ember életét és sorsát jelenti.

Laták István az író, a betűvető húsz esztendő előtt egy jelszót írt zászlójára, egyetlen szót, hogy: Igazság. Proletárigazság. Megkaparta a fekete bácskai humuszt és meglátta rajta a tüdőt fojtogató porréteget; a városok központjaiban kavargó, szójátékokban szétömlő és aszfaltámulatba esett utánzó-irodalmi helyett nagytívben kikanyarodott a külvárosba, a szegényfertályba és ott felemelgette a házak tetejét, bekukkantott a télen is fűtetlen, vagy kevéstűzű szoba-konyhás lakásokba, ársorgott a falusi gyeptörzseken és mint hűséges író-deák lejegyezte az ott hallott szavakat: ekkor írt prózát. Ha meg a költészet hangján szólt, akkor is azok világát érlette magában, az elesetteket, azok hangját vitte verssorokba. Az irodalmi kóborlegénységnek ezekben az éveiben — a szó, hogy kóborlegény, itt nem sértő és nem bántó értelmű, hiszen a proletárigazság maga is kóborsorban rója nehéz útját — írószágban alig akadtszótálya, az olvasót is úgy kellett neki magának kipicézni. A polgári írók is csak így uszkáltak, picéztek akkortájt olvasó után — nekik még olvasójuk sem akadtszó, legfeljebb olyanok akik megvették könyvüket, azok is csak kevesen. Keserű próbálkozás volt. Az itteni tájon az ittszületett betű elhíntése kétszeresen keserű volt, ha ezek a betűk olyasmit tudatosítottak, mint Laták versei és prózája.

Az igazság olyan, mint az erősen befűtött mozdony: feszítgeti a kazánt, a nyílások felé áramlik és ki akar törni mindenáron. Ahol csak szelepet ér, sípol és jajong — ilyen elementáris játék volt az a sok-sok írás, amelyekkel Laták István neve alatt, könyveiben és néhány haladó folyóiratunkban találkozhattunk. Az a makacs kitartás, amellyel Laták, az író a proletárigazság mellé szegődött. híveket és olvasókat szerzett neki az öntudatosabb munkásrétegekben, de még a polgárok körében is; meg kellett érezni írásaiból, hogy a gőz egyre feszül a kazánban, meg kellett érezni még akkor is, ha írásainak egyrésze a cenzor vöröspaljbászának esett áldozatául. Ütemes, szaggatott stílusa, az önvallomás érzésének ereje és hitelessége átsütötte, átégette a »szent« művészi formákat és olyan volt, mintha állandóan vörös zászlót lobogtatna jöltáplált és jólápoltt emberek üvegtáblás, rendben tartott polgárházának ablakai előtt; a szegénysoron viszont füstölgő rőzsetűz volt, amely nemcsak melegít, hanem világít is.

Ezeket az éveket, Laták István korábbi köteteit és írásait nem lehet részekre bontani, egységes egészet alkotnak: meggették szolgálatukat s ha akadtszó korrajzíró, aki bányássza ezt a korszakot — a bácskai magyar proletárok életét — kútforrást meríthet belőlük, levegőt, életet, embereket az akkori korból; az olvasó pedig ha lapozza a még itt-ott fellelhető példányokat leszögezheti: Laták István harcát az elkövetkezett idők teljes mértékben igazolták. S kell-e nagyobb elismerés egy harcos írónak?

*

Az »Új élet felé« Laták István nyolcadik köteté — mint ő maga mondja előszavában — »a szerző háború előtti és felszabadulás utáni elbeszéléseiből«

vannak összeválogatva... A háború előtti írások dolgozó népünk kínlódo fénykereső és szabadságvágyó életének anyagából kerekedtek, míg a felszabadulás utáni munkák az alkotó életreeszmlés, a növekvő életkedv és a lobogó munkaláz kifejezői. Így együtt a mult írásai — mint egy sötét háttér — távlatot és mélységet adnak a céltudatosodó mai élet valóságának, fényeinek tükrözéséhez.

Az olvasó dolgát megkönnyíti az ilyen rámutatás — a bírálóra pedig egyenesen rakenyszeríti az olvasás ilyen szempontjait.

A »háttér« — igen a mult háttére, nagy és szép skála Laták művészetében. Mintha tudatosan mindegyik életkorszakából adna valamit: a megrezdülő gyermekkorból, a nagyapák birodalmából az első világháború előtti esztendőkből (Nyári este, Ivan és Ilja). A vásárjelenet is még ennek a ködlő és gomolygó korszaknak kivetítése. »Egy a milliók közül« — hiteleserejű Laták írás — a grandguignoli benne nem visszataszító, csak azt mutatja, hogy az író erősen meg akarta rázni a börtön rácsait. A »Részegesek« a városvég kispolgári elesettjeinek »Saufbrudereit« hozza fel a mélységből. »A mindennapokból« erőshangú önvallomás, talán csak a néhány utánabiggyesztett sor ütökzik ki az egységes hangból. A »Kukac Márton« erősen drámai. A »Viktuska« című írásnak egyetlen »hacsak«-ja oly sokatmondó!

Aztán a sűrített nyomorúság, a szegénység lézengő, tengődő tehetetlensége (Reggel, Gebe). Mesteri a »Nehéz évek« — nem is elbeszélés, regényrészlet — mintha az író lelkében maradt volna az eleje meg a vége: igen testvér, ezt így, sok-sok oldalon, így kellene! Még több oldalon, mind elmondani az élet körüli lézengést. A »Böngészés« megint a nyomor hiteleserejű képe — a széttépett jegyzőkönyv valami megbocsátó szellemet visz az írásba, a harcos Latáknál ez szokatlan. »Meghalt az öreg Buri« a kötet egyik legjobb írása. Realizmust — ez különben Laták majdnem minden írásának erénye — megértő, egyúttaladásra készíti az olvasót. A temetés két jelenete között egy élet, a tudatlan dolgozóé, aki ereje elherdálásával csodákat tett ezen a tájon s kikötött ott, ahol elindult: a tudatlanságnál. Ideálja az eszem-iszom, Mesteri a halottsirató leírása. Van még egy ilyen mesteri írása Latáknak, az öreg tanítóról. Hiányzik belőle az a feszültség, amely az előbbi írást végcselekménye felé hajszolva apró kis drámává is kerekítette. — viszont, alakjellemezésben nagyszerű munka.

Itt meg kell állnom, mert láthatatlan cenzura ereszkedik az írások közé — innen tizenegy elbeszélés évszáma években vagy hatéves szünetet mutat, a második világháború esztendőit. A »Megpróbáltatás« — 1945-ben íródott — még mindig a »háttérhez« tartozik jórészt, csak befejező soraiban mutat a világ magáraeszmlésére. Bizony, ez az írás nagydarab történelmet zár magába: a háború éveit. Alakjára még emlékszünk a közelmultból, viselkedésük hiteles, kár, hogy az író nem szorított az elbeszélésbe még több drámai erőt. Így a vége kissé elkapkodottnak tűnik. Az »Igazságtevés« a földosztás korából, jó, pozitív írás — befejezésének párbeszéde szép és erős. A »Hajnalodik« egészen különös írás — nem feldolgozásában, inkább témamegválasztásában: az újszülötkeket világrasegítő babaasszonnyal a mult írásaiban csöndes, kifigurázó, hangon foglalkoztak csak, ez a téma sohasem volt elég »szobatiszta« s az írók mindig valami penetráns mellékízt adtak ennek a pályának. Az emberi öntudatot, ennek az életpályának öntudatát szépen melegrehevítette és felizzította Laták, ez a nagyszerű ebben az írásban. »Az üdülőhelyen« egyike azoknak a Laták-írásoknak, amely hűvös, csöndes hangjával, értelmünkhöz szólva — valóságos kisregény ez is, egész élettörténet — tisztító-tanító jellegű, befejezésében még szép emelkedést is elér a szerző, point hegyez ki. A »Viszontlátás« témájában, feltétlenül a legkiemelkedőbb írása a kötetnek: a razzia szörnyűségeit és vérontásait — a középkori barbárságnak ezt a tipikusan fasiszta változatát érinti az író, mindenesetre egyéni megsterkesztéssel. Nem tudom, használt-e ilyen témájú írásnak hogy ennyire keret-elbeszéléssé tette Laták. Kézenfekvő, kész dráma ez, a képzeletbeli író felolvasása benne a razzia szörnyűségeiről: felesleges. Úgy kellett volna kezdeni, a szörnyűségekkel — a végcselekmény aztán magától adódott volna. Így az olvasó túlságosan felolvasztva, az írás elején kapja meg a point. A »Rövid gyeplőn« — negatív alakoknak ilyen összetekoldásával az író voltaképpen pozitív hatást ér el. »Az alelnök« című elbeszélés-

lésben ismét jelentkezik a háborús visszaemlékezés — a fasiszta örület handabandázásában megvakított ember szörnyű óráit ismerjük meg. Pompás, kész dráma ez azzal a befejezéssel, ahogy a testvériség igyekszik aztán a sebeket letörölni. »A csomag« — különös marktwaini fintor. A kötetből mindenesetre erősen kiüt, — anekdota, nem más. »Örzse néni« a címe annak a kis elbeszélésnek, amelyben Laták ismét látogatást tesz a szegénysoron, 1947-ben; bizony, a bürokrácia útvesztőinek nyomait még érzi a huzavonán, ahogy a szegény asszony dolgát intézi, akkor egyszerre belenyúl egy éles kés a szövevényes szalak közé és elvágja a gordiusi csomót. Nyugdíjat kap az Örzse néni becsületben eltöltött munkás élete után. Az égen valami új csoda jelentkezik: emberszerető, igazságos, szegények pártolója. A népállam. A harcos frón érzik, hogy ellágyul, tisztázza a dolgokat ott a szegénysoron is a közösségi szervezetért agítál, de ez tiszta és erős agitáció, íróhoz méltó. Ahogy Örzse néni kezében táncoltatja a söprűt, a közjó javára, abban van valami naivan szép és költői.

»Barkó bácsival furcsaságok történnek«, ez a címe az utolsóelőtti novellának a kötetben. Kedves írás, voltaképpen emberi dokumentum, annak igazolására, hogy »az öreg azért nem hagyja magát«. Kicsit talán túlkevesel ért meg Barkó bácsi mindabból, ami körülötte történik — az írás 1949-es keletet visel — de elvégre két év előtt is lejátszódhatott. Alakbeli rokonsága a kötet első részében szereplő Buriival feltűnő, csak hogy ő megérte az új korszakot. Szép és kerek, egész írás ez is.

Az Új élet felé — a kötet vezéírása a szocializmusba forduló faluról szól. Mindjárt előljáróban meg kell mondanom, hogy íróinknak nincs sok szerencsésük az újjaszülető faluról s a szövetkezetkről szóló írásokkal. Mi az oka ennek? Nyilván, hogy nincs elég közösségük a falusi élettel. Ez még az olyan íróra is áll, mint Laták, aki pedig gyermekkorból sokat átmentett a falusi izékből-színekből-valóságából. Csodálatos, hogy a régi falut Laták milyen pompásan látta, s az új falu vetítésénél csak a színeket találjuk meg benne, a lényegre előretorodik a hangja. Sablonizál. Pedig érdekes drámái magot kutatott fel s maga az elbeszélés szélesmedrű, biztos kompozíciójú. Mégsem tartom szerencsésnek a maximumos gazda alakját a szövetkezetben — még ha lélektani indokolással meg is alapozta az író. Nem ez a legtipikusabb a mai szövetkezetünkben.

*

A régi Latákban a lázadozás volt a főelem — ez abból a szerepből folyt, amelyet magaravállalt — s mint előljáróban megmondtuk, eredményesen teljesített. Az új idők új feladatokat jelöltek az író számára is és Laták most ezeknek, a feladatokhoz mérten ad írói kivétítést. A harc tovább folyik, a negatív elemek ostromozása nem is hiányzik Latákból. viszont apró megfigyeléseit az építő ember mindennapos életére kell most fokozottan kiterjeszteni, amire mutat is hajlandóságot. Hogy nem elégít, ki nem elég széles az érdeklődési köre. — hiszen az újarú gyári dolgozó megformázását jórészt tőle várjuk — annak oka talán, hogy mennyiségben kevesebbet ad. S még valamit: bátrabban mindazt, ami emberi! Ez nemcsak órá vonatkozik, mindannyiunkra. A gyerek most is gyerek, az asszony most is asszony — az élet most is élet, nem merev forma, hanem hullámzó, alakuló valami, amelynek összes elemei — éppen úgy mint minden korszakban — mélységesen emberiek. S ezt nem azért mondom, mert Latákban nem találom meg — de még többet szeretnék belőle megtalálni mind-ebből.

Befejezésül még csak egyet: ezen a mi szűk nyelvterületünkön az alkotás és a bírálat még nagyon egy konyhán forr. Még nem keltek és nem is kelhetnek ki biztosszemű, biztosítéletű »mérnökök«; olyanok vagyunk, mint a szegény ember, aki sárból házat ver és átmegy a szomszédba hogy megtekintse: hát ott mi készül, mi épült? Valahogy úgy van vele az ember, hogy a szomszédnál látja meg azt, amit maga elmulasztott. Éppen ezért minden bírálat — kicsit önbírálat is. Senki sem áll az ítélet magas Parnasszusán — az őszinteség hiánya azonban baj lenne és inkább rombolna, mint segítene. A mi kritikáink inkább szubjektív hozzájárulást jelentenek, mint objektív tagadást, még akkor is,

ha kifogásolnak. Előbb-utóbb azonban irodalmi sárkunyhóknk helyére palotát szeretnénk építeni vagy mi, vagy az utánunkjövők — s az alapokért mégiscsak mi leszünk felelősek. S itt ebben a kátlanban, ahol a velünk élő testvérnépek szeme függ rajtunk, mi vagyunk azok, írók és bírálók — tehát ugyanazok a személyek — akiknek alkotásukkal és kritikai mértékükkel az eszmét szolgálva egyben a minőséget és a »különbet« is szolgálunk kell. Ezért ünnep minden könyv megjelenése nálunk — de ünnep minden bírálat megjelenése is.

Majtényi Mihály